

Миколайчук Мар'яна Ігорівна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки
Мединська Юлія Ярославівна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки
ВНЗ «Український католицький університет»

РИЗИК ЗЛОВЖИВАННЯ ОСОБАМИ З ПРОБЛЕМАМИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПРЕДСТАВНИКАМИ ПАРАПСИХОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ

Резюме. У статті проаналізовано ризики, які виникають за умови звернення осіб з проблемами психічного здоров'я до представників нетрадиційної медицини. Самопроголошених цілителів поділено на дві групи – шарлатани, що маніпулюють свідомо, та особи з психічними розладами, котрі самі потребують психіатричної допомоги. Мета статті – просвітницьке інформування читачів про психіатричні аспекти позамедичної допомоги та про загрози, які вона несе для психічного здоров'я осіб, що попадають у її поле.

Сучасну добу постпостмодернізму вважають епохою духовної кризи суспільства, що характеризується багатоманітням орієнтирів, толеруванням соціальних девіацій (подружніх зрад, сімей "child free", нетрадиційних статевих стосунків, вживання психоактивних речовин), знеціненням та розмиванням традицій, гедоністичною настановою і споживацькою ідеологією. Деонтологічні орієнтири сучасної епохи є надзвичайно розмитими. Цінності та моральні приписи, які генерує сучасне суспільство, – хаотичні, мінливі та суперечливі, що нагадує пропозицію товарів на Великому базарі у Стамбулі, де поряд з християнською атрибутикою спокійно співіснують фігурки древньоримських ідолів та парапсихологічна атрибутика у вигляді амулетів, магічних символів, тощо. Подібна ситуація у соціології описується поняттям «аномії», введеним у науковий обіг Е. Дюркгеймом на означення суспільства, в якому соціальні регламентації втратили свою значущість для його членів [1]. Р. Мертон вважав аномічним те суспільство, в якому декларовані цивілізаторські цілі не співпадають з можливими законними шляхами їх досягнення, а моральні норми не мають мотиваційної сили, щоб стримати громадян від правопорушень [2]. За таких умов у суспільстві відбувається колективна регресія на архаїчні рівні психічного функціонування. Згідно з концепцією В. Біона [3], суспільство може зайняти одну з трьох патологічних інфантильних позицій: «очікування месії», «боротьба та втеча», «залежність від лідера». Усі вони супроводжуються зниженням здатності до раціональної оцінки реальності, логічного мислення та конструктивних рішень, паралельно з чим активізується магічне мислення, потреба у чуді, віра у містичні феномени.

Запит на магічні послуги має ще одне джерело. Це активізація та підтримання антипсихіатричного дискурсу – залякування пересічних громадян репресивними методами психіатрії, акцентування уваги на тоталітарній спадщині психіатрії, включення до сфери чуток історій про помилки, допущені у цій галузі медицини, про жахливий стан лікарень та антигуманне ставлення до пацієнтів психіатричних лікарень. Ми далекі від думки, що всі ці теми є неправдивими, але постійне акцентування уваги на негативних аспектах сфери

психіатричної допомоги без урівноваження правдивою позитивною інформацією створює ще одну передумову для «відпливу» пацієнтів зі сфери академічної медицини в сумнівні сфери парапсихологічної допомоги.

Особистість постає перед вибором між стигматизованою психологічною допомогою, традиційним зверненням до душпастирів-священнослужителів та пошуку допомоги у різноманітних представників парапсихології. Часто попит на ці послуги виглядає в людській свідомості слабодиференційованим, як і поняття душевного та духовного здоров'я та ознак його порушень. Цей стан речей вдало використовують представники різноманітних культів та носії «магічних послуг». Пропозиція та попит на такі послуги цілителів, магів та екстрасенсів останніми роками активно зростає, що підтверджує розгубленість, кризу, регрес та містифікацію масової свідомості.

Яким чином сучасне суспільство реагує та відгукується на ці заклики і які вважає дієвими, ми вивчали шляхом емпіричного дослідження. Нами було проаналізовано дописи громадян на Інтернет-сайтах стосовно звернень за допомогою з особистісних чи емоційних проблем до різних представників, що пропонували дані послуги. Ми застосували метод контент-аналізу, який дозволяє вивчати великі масиви текстової (якісної) інформації шляхом її стандартизації та подальшої статистичної обробки. Даний метод було застосовано до масивів текстів – відгуків Інтернет-користувачів на форумах Західної та Східної України стосовно їхнього ставлення до пошуку психологічної допомоги від психологів-фахівців, священнослужителів, а також «магічної» допомоги, котру пропонують ворожки, цілителі, екстрасенси тощо.

Аналіз демографічних особливостей вказує, що дописувачі Інтернет-форумів з вищезазначеної проблематики – це населення молодого та середнього віку (20-40 років), переважно одружені / заміжні, з переважанням жінок над чоловіками у пропорції приблизно 2:1. Нами було проаналізовано дописи Інтернет-користувачів із Західного та Східного регіонів України щодо їхнього ставлення та досвіду звертання до цілителів та екстрасенсів з психологічними проблемами (найчисельніший масив дописів: 175), психологів (141 допис) та священників (52 дописи). Із 175 дописів Інтернет-користувачів 114 відгуків належало представникам Західного регіону та 61 – представникам Східного. Непропорційність подібних дописів з суттєвим переважанням їх на західноукраїнських форумах свідчить про більшу зацікавленість та досвід звернень, диференційованість ставлення до «містиків» на Заході, аніж на Сході. У загальній сукупності всіх повідомлень відгуки жінок (71%) суттєво переважають над кількістю відгуків чоловіків (29%), як менш активних дописувачів форумів з нижчим ступенем визначеності щодо даної теми.

Найбільш вагомим типом відгуків про цілителів є позитивний, тобто (за суб'єктивними оцінками) результативний досвід звернення, що переважає у жінок. Найбільш поширеними причинами звернення є: проблеми зі здоров'ям (найчастіше у дітей), а також бажання отримати магічний та передбачуваний вплив на перебіг власного життя: здебільшого успіхи у стосунках та бізнесі. При цьому, наприклад, негативні епізоди сімейної історії з тенденцією до повторень, отримують однозначне трактування, як, знову ж таки, магічний вплив і потребують, відповідно, не активної свідомої праці, а пасивного отримання «чудесної зміни».

Досвід позитивних звернень до цілителів дещо переважає у представників Західного регіону. Позитивно характеризуючи цілителів, респонденти стверджують, що останні є чудовими психологами і допомагають саме на психологічному рівні, що цілителство – це Божий дар, або щось до кінця не пояснене наукою, незвідане, тому варте поваги і захоплення. Відсоток тих дописувачів, що не має однозначного ставлення до цілителів, стверджують, що все таки звернулися б за такою допомогою у разі крайньої необхідності, коли інші засоби подолання труднощів будуть вичерпані, або ж просто із цікавості, трепету перед таємничим.

Більшість дописувачів з негативним ставленням – це Інтернет-користувачі Східного регіону, які частіше вказуючи на екстрасенсів, ворожок та гадалок, характеризують їх як «представників шоу-бізнесу» та «шарлатанів». Переконані, що будь-яке цілителство – це не що інше, як самонавіювання, самопрограмування пропорційно як респонденти Сходу, так і Заходу.

Мешканці Західного регіону частіше виражають почуття недовіри до цілителів, вказуючи на ризик узалежнення від них, а також те, що звернення до цілителів є гріховним вчинком, що може мати негативні наслідки.

В ході дослідження було проаналізовано 141 допис Інтернет-користувачів із Західного (60 відгуків) та Східного (81 відгук) регіонів України щодо звернення за психологічною допомогою до фахівців-психологів. У загальній сукупності всіх повідомлень відгуки жінок (64%) переважали кількістю відгуків чоловіків (36%).

За результатами контент-аналізу зібраної інформації найбільш поширеним типом дописів є пошук інформації про психологів, методи їхньої роботи, поради щодо конкретних фахівців, до яких варто звернутись. Розподіл між однозначно позитивними та однозначно негативними відгуками про психологів є більш-менш рівномірним: 11% респондентів мають негативний досвід та / або висловлюють негативне ставлення до психологів, 9% дописувачів мають позитивний досвід звернення до психолога та / або висловлюють позитивне ставлення до можливості звертатись за психологічною допомогою. 19% респондентів готові звертатися до друзів, рідних, лікарів, представників «магічних послуг», допомагати собі самим, лиш би тільки уникнути спілкування з фахівцями-психологами. 13,5% дописувачів бояться звертатися до психолога, щоб не завдати шкоди власному психічному здоров'ю та / або гаманцю, або ж мають сумніви стосовно доцільності такого звернення. Вибіркове ставлення (зважене, диференційоване, а не однозначно позитивне чи негативне) до психологів має показово малий відсоток дописувачів – лише 1,4% (лише 2 дописи з цілого масиву повідомлень!).

Третя за частотою категорія Інтернет-дописів щодо спрямованості звернення за психологічною допомогою – дописи стосовно звернення до священників чи використання з психотерапевтичною метою релігійних практик (молитви, посту, сповіді, Причастя, читання Святого Письма, відвідування та активна участь в церковних Богослужіннях, практикування ввіряння власного життя Божій волі). Частка таких дописів серед жіночого населення складає 9%, суттєво переважаючи частку дописів від чоловіків - 3%. Представники Західного регіону частіше вбачають це за альтернативу (у 17% дописів), аніж представники Східного регіону (3%).

Потреба у чуді є універсальною людською рисою. Вона існувала споконвіків, разом зі всіма атрибутами задоволення цієї потреби: і вірою в чудо, і наявністю осіб, яким доступне чудо, і здивованого натовпу, який спостерігає чудо та користується нам для зцілення, досягнення щастя тощо. На сучасному етапі розвитку людської культури пропозиція чуда діє за всіма законами маркетингових технологій: шукає для себе ринки збуту, активно себе рекламує, діє згідно до певної тарифної сітки – ринкових цін на різні чудеса. Ринок парапсихологічних послуг презентує себе через друковані ЗМІ, телебачення, Інтернет. Значно рідше можна побачити оголошення на будинках, стовпах, зупинках, але і така форма поширення інформації діє. Також достатньо поширеним є спосіб залучення клієнтів за принципом багаторівневого маркетингу: клієнти ворожок радять їхні послуги своїм знайомим, ті – своїм і так далі.

У ході даного дослідження ми проаналізували самопрезентацію представників парапсихологічної сфери через друковані ЗМІ (газети «Високий Замок», «Експрес») та Інтернет. Разом вони охоплюють дуже широкий прошарок населення: це і користувачі Інтернет – активні представники середнього класу, котрі мають або не мають вищу освіту, в основному мешканці міст, з рівнем доходів, який дає можливість користуватися послугами Інтернету. У більшості це особи юнацького, молодого та зрілого віку. Натомість друковані ЗМІ є більш доступними та цікавими для осіб старшого віку та мешканців сільської місцевості. До прикладу, газета «Високий Замок» розповсюджується у 9 областях Західної України, читацька аудиторія становить 2,5 млн. осіб. Газета «Експрес» розповсюджується у 25-ти областях, надає наступні дані про власну читацьку аудиторію. Оголошення про послуги екстрасенсів, магів, ворожок, ясновидців, цілителів тощо – усіх представників та парапсихологічної сфери – можна легко знайти як в Інтернеті, так і у вищезгаданих газетах.

Проаналізувавши зміст їхніх самопрезентацій, ми розташували їх на певному смисловому континуумі за змістом пропонованих ними послуг. На одному полюсі континууму знаходиться умовно кажучи «лайт-варіант» парапсихологічних послуг – послуги, спрямовані на виключно захист клієнта. Часто вони є культурно закоріненими, замаскованими під християнські чи слов'янські обряди, артикульовані через християнську символіку чи слов'янські амулети, обереги тощо. На протилежному полюсі континууму – абсолютно абсурдні, химерні та агресивні послуги, артикульовані через взаємодію з померлими, духами різного міфологічного походження (скандинавськими, африканськими, гайтянською магією вуду тощо). У контексті таких послуг можна знайти пропозицію «вроків на смерть», «насилання хвороби», «усунення конкурента / конкурентки», якими нібито володіє той чи інших «фахівець».

За змістом продемонстрованої вище самореклами можна припустити наявність проблем ментального здоров'я широкого спектру у самих магів, віщунів і т.д. Зокрема, це наступні розлади [4]:

1. Грубі розлади особистості:

а) розлади антисоціального типу у випадку свідомого шарлатанства,

б) розлади істеро-шизоїдного чи шизотипального спектру у випадку різного роду контактерів, майстрів інсценізацій та перевтілень, тих, хто

може «відтворювати обставини загибелі», «заспокоювати душі мертвих», «бачити ауру» - одним словом, робити все те, що потребує тільки віри і не може бути об'єктивізоване.

2. Розлади, типові для ендогенних захворювань, зокрема, шизофренії. Серед них феномени, які у клінічній практиці трактуються як симптоми першого рангу Курта Шнайдера, – відкритість думок, здатність читати думки на відстані, передавати думки, психічні автоматизми (чуттєві, афективні, ідеаторні чи моторні), вербальні та зорові галюцинації («чують голоси привидів», «можуть спілкуватись з духами»).

3. Часом вгадується і груба дисоціативна симптоматика психотичного регістру – «в тілі чаклунки живе дух відьми, яка їй допомагає», під час сеансів відьма входить в транс, в якому переноситься в інші світи, спілкується з померлими тощо.

Але, тим не менше, ці нездорові люди також виступають активними агентами на ринку магічних послуг. Навіть якщо припустити, що вони мають значно меншу клієнтуру, аніж «лайт-цілителі», та і вони артикулюють контекст ринку магічних послуг, створюють певну конкуренцію на ньому та формують попит на власні послуги.

Абсурдність та химерність пропонованих ними послуг не повинна викликати у нас іронію та знецінення. Очевидно, що відносно здорові люди зі збереженим інтелектом можуть легко відсіяти цю пропозицію власне через її абсурдність. Але є пацієнти, котрі в силу вираженої психопатології не можуть орієнтуватись на загальноприйнятій культурній код, які спиняють всіх середньостатистичних людей. Це пацієнти з якісними розладами мислення, з магічними включеннями не соціокультурного, а хворобливого генезу, з продуктивною галюцинаторною чи маячною симптоматикою. Власне найбільш уражені пацієнти складають групу клієнтів цих шаманів. Чим абсурдніша пропозиція, тим більш неадекватних психічно людей вона може зацікавити. І на цю пропозицію є свій попит.

Чим це загрожує клієнтам? У нашій 10-ти річній психологічній практиці в умовах Львівського обласного клінічного психоневрологічного диспансеру ми часто зустрічаємось з пацієнтами, котрі пройшли цілий цикл звернень до ворожок, екстрасенсів, цілителів, а також священиків та екзорцистів, перш ніж потрапили в лікарню, де у них було діагностовано те чи інше захворювання / розлад та призначено лікування. Очевидно, що такі люди не отримали своєчасного лікування, що – у залежності від їхнього розладу – мало різні наслідки.

Зокрема:

1. Пацієнти з невротичними розладами (тривожними чи фобічними, з панічними атаками, депресіями невротичного регістру) пропускають фазу «реакції» (до 6 місяців) чи «стану» (більше 6 місяців), а, витративши час на ворожок, переходять на етап «розвитку», коли сам розлад набуває внутрішньої динаміки, поширюється на різні сфери психічного функціонування, асимілюється з життєвими патернами, значною мірою впливає на них, «вростає» у на всіх рівнях у життєдіяльність пацієнта, приносить так звану «вторинну вигоду». виправлення такої ситуації методами психотерапії та

фармакотерапії потребує величезних зусиль, у тому числі з боку пацієнта, та тривалого часу.

2. Пацієнти з ендогенними афективними розладами (дистимія, циклотимія, рекурентний депресивний розлад, біполярний розлад) звернувшись до ворожок, також не отримують вчасного лікування, що утруднює подальший контакт з ними. По-перше, хвороба прогресує, про що йшлося у попередньому пункті. По-друге, як свідчить клінічна практика, у кожному розладі завжди можна помітити певну вторинну вигоду для пацієнта, тому тривале перебування «з депресією» вкорінюється, спотворює значну кількість стосунків, моделей, серйозно позбавляє працездатності та змінює мотиваційну систему таких пацієнтів.

3. Найбільш небезпечними фахівці парапсихологічної сфери є для осіб, котрі страждають на різні форми шизофренії. Якщо ця хвороба протікає у малопродергентній формі та супроводжується поступовим наростанням астеноподібної та неврозоподібної симптоматики, то «магічний дискурс» парапсихологів може сприйматись такими пацієнтами як дуже адекватний та влучний для того, щоб пояснити їхні хворобливі зміни. Такі люди можуть довгий час перебувати в контакті з ворожками і т.д., а тим часом захворювання прогресує, триває формування емоційно-вольового та когнітивного дефекту, наносячи непоправної школи психічному здоров'ю. Якщо перебіг шизофренії є більш трагічним (приступоподібно-рекурентним чи приступоподібно-прогресивним), включає гострі приступи (шуби), має міжприступний перебіг, або ж пацієнт хворий на так званий шизоафективний психоз, то занурення у магічний дискурс парапсихологів є своєрідним підливанням олії у вогонь. Психотична симптоматика з втратою тестування реальності, яка супроводжує названі розлади, дуже добре «резонує» з магічними практиками – чуття голосів, викликання духів, насилання вроків тощо. Віддалений результат - аналогічний до попередньо описаного. Захворювання триває, дефіцит наростає, різко зростає ризик госпіталізації у гострі відділення.

4. Пацієнти з алкогольною чи наркотичною залежностями також доволі часто звертаються до ворожок самостійно чи під тиском рідних. У цьому випадку вони не отримують адекватного лікування, також втрачають дорогоцінний час, протягом якого міцніє їхня залежність, наростають особистісні та нейрофізіологічні зміни ЦНС, погіршується загальний соматичний стан. Сім'я, яка у цьому випадку виступає як співузалежнена, вибирає цей неадекватний шлях, який насправді нічого не змінює, а тільки дає видимість лікування.

5. Пацієнти, котрі були достатньо добре соціально та психологічно адаптованими і звернулись до ворожки радше через ситуативні емоційні проблеми, аніж проблематику психічного здоров'я. Страшні прогнози ворожки можуть зіграти роль психотравмуючої події та порушити крихку рівновагу, в якій перебував «клієнт» до звернення.

Окрім цієї прямої шкоди психічному здоров'ю осіб з психічними розладами, ми бачимо ще одну, так би мовити загальнокультурну шкоду, яку приносять парапсихологи екстрасенсі, особливо через медіа-простір. Ця шкода полягає у розхитуванні, руйнуванні конвенційної норми – середньостатистичного уявлення про те, що є психологічною або психічною

нормою, а що – відхиленням. Психіатрична діагностика значною мірою збудована на конвенційності уявлень про нормальне та патологічне у суспільстві. Те, що було нормальним ще 100 років тому, тепер може розглядатись як відхилення від норми. Але «внесок» парапсихологів ще більш утруднює розпізнавання психічних розладів, і в першу чергу – для самого пацієнта та його рідних. Якщо у пацієнта виникає продуктивна симптоматика будь-якого генезу (ендогенного, екзогенного чи психогенного), то магічний світ екстрасенсів пропонує йому готові кліше для того, щоб не бачити у ній підстав для тривоги та звернення до лікаря. Простіше кажучи, при виникненні симптомів психічного розладу, медіа-простір пропонує людині наступну логіку інтерпретації: виникли голоси – нічого страшного, і Ворожка Х. з того починала, це голоси предків і т.д.; почав читати чужі думки – нічого страшного, адже маг та чародій У. також таке мав, ось тепер він лікує людей; побачив НЛО – це тільки початок екстрасенсорної кар'єри, бо пришельці можуть наділити будь-якими властивостями тощо.

Коротко підсумуємо: парапсихологи зловживають особами з проблемами психічного здоров'я свідомо (шарлатани) або позасвідомо (нездорові люди). Шкода, яку вони приносять, має багато аспектів:

1. відтермінування початку адекватного діагностування та фармакологічного і / або психотерапевтичного лікування
2. загострення психотичної симптоматики через потрапляння її у резонанс з магічним дискурсом та магічними практиками
3. психологічне травмування людей, котрі, будучи загалом добре адаптованими, можуть звертатись до магів з приводу ситуативних труднощів
4. спотворення конвенційних уявлень про психічну норму, що непрямо відтермінує початок лікування та поповнює лави самих парапсихологів.

Вищезазначені аспекти зловживання особами з проблемами психічного здоров'я представниками парапсихологічної сфери вимагають серйозного ставлення і реагування. Дане явище - соціальне, що часто знаходиться поза сферою правової оцінки та впливу, отож, насамперед, вимагає реагування представників соціальної сфери: психіатрів, психологів, священиків та соціальних педагогів. До напрямків такого реагування слід віднести:

1. Просвітницьку роботу у напрямку дестигматизації психологічної та психіатричної допомоги.
2. Сприяння зростанню культури психічного здоров'я: освіта щодо критеріїв порушення психічного здоров'я.
3. Якісну фахову підготовку священиків (до яких, як бачимо з Інтернет-відгуків, часто звертаються з проблемами психічного та психологічного здоров'я) стосовно скерування клієнтів до відповідних фахівців психічного здоров'я.
4. Сприяння диференціації душевного і духовного в масовій свідомості, релігійного чуда і магічного.

Таке просвітництво необхідне з огляду на два чинники:

1) впродовж багатьох століть релігійні інститути займали пріоритетну позицію в області психологічної допомоги. Церкви традиційно були

«терапевтичними співтовариствами». Сторіччями вони - більше, ніж всі інші інститути, - приділяли увагу основним життєвим кризам, пропонуючи допомогу і стосовно духовних (екзистенційних) труднощів, і стосовно вирішення життєвих проблем, чи проблем психічного здоров'я. Таке поєднання глибоко укорінилось в масовій свідомості, проте в сучасна епоха вимагає їх чіткого розмежування та диференційованого і фахового підходу до вирішення.

2) Між магією і релігією, чудом магічним та релігійним немає виразної сепарації. Проте існує суттєва відмінність між чудом релігійним та езотеричним (парапсихологічним). У вигляді останнього воно набуває егоїстичної, авторитарної форми і є саме в собі деструктивним. М. Шелер подає перелік ознак щодо розрізнення переживань релігійного та містичного чуда. Так, наслідками переживання релігійного чуда є надсмирненність; синтетичний характер переживання зустрічі з Богом, в якому думки і всі функції людської особистості виступають у цілісності; любов і благоговіння як найважливіші риси, притаманні релігійному світосприйняттю; зв'язок релігійних переживань з вольовим та вчинковим компонентом; відображення релігійного досвіду у вчинках, у поведінці людини [5].

5. Сприяння духовному оздоровленню та зростанню населення.

І в цьому, на наш погляд, велику роль відіграють спільноти носіїв високих моральних, смисложиттєвих цінностей, які варто плекати та методично розвивати. Роль спільнотного життя у суспільстві хаосу ціннісних орієнтирів важко переоцінити. Лише за допомогою таких інститутів соціального впливу можливе втягування маргінезованих членів аномічного суспільства, сприяючи заповненню екзистенційного вакууму.

Список використаної літератури:

1. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический етюд / Э. Дюркгейм / Пер. с фр. с сокр.; Под ред. В. А. Базарова. — М. : Мысль, 1994.— 399
2. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Мертон Р. М. : АСТ, Хранитель. — 2006. — 880 стр.
3. Гринберг Л. Введение в работы Биона / Л. Гринберг, Д. Сор, Э. Табак де Бьянчеди; пер. с англ. — М.: Когито-Центр, 2007. — 158 с.
4. Тиганов А.С. Руководство по психиатрии. Том 1, 2. / Тиганов А.С. — М. : Медицина, 1999.
5. Шелер М. Избранные произведения / М. Шелер. — М. : Издательство «Гнозис», 1994. — 490 с.